

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Конференция атауы:

«Жастар мен ғылым: бүгінгі мен болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Название конференции:

Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Молодежь и наука: настоящее и будущее»

Conference name:

International Scientific and Practical Conference "Youth and Science: Today and the Future" Proceedings

Жинақ / сборник:

II том, 5 сәуір 2024, Атырау

ISBN:

978-601-262-550-9

Секция:

IV.I ЖАҢА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ НОВОГО КАЗАХСТАНА

Жинақтағы жариялану нөмірі:

№ 8

Мазмұндағы беті / жинақтағы беттер:

39 / 39-43

Автор(лар):

Гильманова Гаухар Ғазизқызы

Мақала атауы:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

УДК 331.45

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Гильманова Гаухар Ғазизқызы

7M04101 – Экономика және басқарудағы бизнес аналитика ББ 2 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ, Атырау қ., Қазақстан
Республикасы

Ғылыми жетекшісі, э.ғ.к., профессор - **Сабинова Р.К.**

Еңбек қауіпсіздігі-еңбек қызметі процесінде қызметкерлерге зиянды және (немесе) қауіпті өндірістік факторлардың әсерін болдырмайтын іс-шаралар кешенімен қамтамасыз етілген қызметкерлердің қорғалу жағдайы. Кәсіпорындағы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау шарттары ҚР Еңбек кодексімен реттелген.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексіне сәйкес, еңбекті қорғау – бұл құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық-техникалық, санитарлық-эпидемиологиялық, емдеу-профилактикалық, оңалту және басқа да шаралар мен құралдар кіретін еңбек қызмет процесіндегі жұмыскерлердің өмірі мен денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі [1].

«Сақтандыру жағдайының» заңнамалық анықтамасы зиянды немесе қауіпті өндірістік фактордың әсерінен қызметкерлердің қызметтік міндеттерін орындау кезінде жарақат алатын кез келген жазатайым оқиғаны қамтиды, бұл жұмысқа байланысты жарақаттарға, денсаулығының кенеттен нашарлауына немесе улануға әкеледі, ақыр аяғында кәсіптік еңбекке қабілеттілігін жоғалтады, кәсіптік ауруға ұшырайды немесе тіпті өлімге дейін апарды.

Қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан сақтандыру «қызметкерлердің мүлкітік мүдделерін де, еңбек (қызметтік міндеттерін) орындау кезінде зиян келтірілген кез келген қызметкердің өмірі мен денсаулығын қорғау туралы келісім» ретінде де анықталуы мүмкін. Өкінішке орай, заңнамалық немесе басқа ерекшеліктерге қарамастан, қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан сақтандыру белгісіз болып қалады. Сол сияқты, 2019 жылғы 26 желтоқсандағы "Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы" № 286-VI Қазақстан Заңында ол көзделмеген [2].

Халықаралық еңбек ұйымының мәліметі бойынша, жыл сайын бұрынғы Кеңес Одағы елдерінде өндірістегі жазатайым оқиғалардың салдарынан 12000-нан астам жұмысшы қайтыс болады. Талдау Қазақстан Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі ұсынған статистикалық деректерді талдау Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде еңбек заңнамасы нормаларының бұзылғанын анықтады. Бір мысал ретінде: "Солтүстік Қазақстан облысында 2022 жылдың алғашқы тоғыз айында 30 адамның қатысуымен өндірісте 24 жазатайым оқиға болды". Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау Департаментінің инспекторлары Қазақстанның қолданыстағы еңбек заңнамасының 319 бұзушылығын анықтады, оның ішінде 186-сы Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғаумен байланысты, 133-і еңбек қатынастарына қатысты. Осы бұзушылықтардың нәтижесінде осы бұзушылықтарға жол берген жұмыс берушілер заңға сәйкес 141 міндетті түзету туралы бұйрық алды.

Бүгінде экономикалық даму, әлеуметтік-экономикалық реформалардың модельдері және өңірлік көшбасшылық үшін бәсекелестік түсініксіз болып қалатын немесе тұйыққа

тірелген Қазақстан мен Орталық Азия елдерінде өндірістегі жазатайым оқиғалардан әлеуметтік сақтандыру мәселесі (азаматтық жауапкершілікті жабу деп те аталады), сондай-ақ әлеуметтік жауапкершілікке жауапты лауазымды тұлғалардың құқықтық жауапкершілігін белгілейтін жалпы нормаларды әзірлеу жұмыс орнындағы сақтандыру орталық болып қала береді.

Ұлттық заңнаманы талдау осыған қатысты олқылықты көрсетеді, бұл оны жою үшін қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу туралы мәселені қарастыруды талап етеді. Мұндай өзгерістер Қазақстанның жұмыс орнындағы әлеуметтік сақтандыру саласындағы жетістіктерін халықаралық ауқымда тануға көмектеседі және дамыған Еуропа елдерімен және әлемнің басқа елдерімен білім беруді жеңілдетеді; сонымен қатар, Қазақстанда халықаралық тәжірибе мен озық тәжірибелерді ескере отырып, осы саладағы заңнаманы жетілдіруге шұғыл қажеттілік бар деп санаймыз.

Жаңа әлеуметтік келісімшарт (social agreement) контекстінде үкімет әртүрлі бағдарламалар мен құралдар арқылы жұмыс берушілерге жаңа жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік беретін шарттарды қамтамасыз етеді.

Өндірістік жарақаттанудың және кәсіптік сырқаттанушылықтың алдын алу мақсатында сақтанушылардың экономикалық мүдделілігі шараларының кешені пайдаланылады, олардың бірі-қызметкерлердің өндірістік жарақаттануы мен кәсіптік ауруларын қысқарту жөніндегі алдын алу шараларын қаржылық қамтамасыз ету.

Сыртқы себептерден (жазатайым оқиғалардан, жарақаттардан, уланулардан және т. б.) өлім-жітім біздің елімізде ең маңызды болып қала береді, сондықтан өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан міндетті әлеуметтік сақтандыру Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың маңызды элементтерінің бірі болып табылады.

Өндірістегі жазатайым оқиғалар әр түрлі елдерде әр түрлі бағаланатын бизнес үшін үлкен қауіп болып табылады.

Қазақстан Республикасының жекелеген субъектілерінде өндірістік жарақаттануды және кәсіптік сырқаттанушылықты қысқарту жөніндегі алдын алу шараларын қаржылық қамтамасыз етудің қазіргі заманғы тенденциялары Қазақстан Республикасындағы қауіпсіз еңбек тұжырымдамасында 2030 жылға дейін қаралды. Тұжырымдама әлеуметтік әріптестік және әлеуметтік және еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі республикалық үшжақты комиссияның 2022 жылғы 20 қаңтардағы шешімімен бекітілген.

Өндірістегі жазатайым оқиғалардың негізгі себептері-еңбекті қанағаттанарлықсыз ұйымдастыру және кәсіпорын қызметкерлерінің абайсыз әрекеттері. Жалпы, алғаш рет анықталған кәсіптік аурулар санының азаюын атап өткен жөн, бұл ретте кәсіптік аурулар жағдайларын тергеу жөніндегі рәсімнің ұзақтығын ескеру қажет.

Өндірістік жарақаттанудың және кәсіптік сырқаттанушылықтың алдын алу мақсатында сақтанушылардың экономикалық мүдделілігі шараларының кешені пайдаланылады, олардың бірі-қызметкерлердің өндірістік жарақаттануы мен кәсіптік ауруларын қысқарту жөніндегі алдын алу шараларын қаржылық қамтамасыз ету.

Мерзімді медициналық тексерулер (бұдан әрі – ПМО) зиянды өндірістік факторлардың, оның ішінде кәсіптік аурулардың әсерінен туындайтын денсаулықтың бұзылуын ерте анықтаудың маңызды шарты болып табылады. Зиянды және (немесе) қауіпті өндірістік факторлары бар жұмыстарда жұмыс істейтін қызметкерлердің МТҚ жүргізуге бөлінетін жалпы сомасы алдын алу шараларын қаржыландыру шеңберіндегі шығыстардың едәуір үлесін құрайды және соңғы бірнеше жыл ішінде тұрақты өсіп келеді. Алдын алу шараларын қаржыландыру шеңберінде МҚБ-да қаражатты пайдаланатын сақтанушылар санының да, тиісті сомалық көрсеткіштердің де өсуін атап өткен жөн. Сол сияқты, алдын алу шараларын қаржыландыру шеңберінде ПМО-дан өтетін жұмысшылар санының өсуі байқалады. Жеке қорғаныс құралдары (ЖҚК) – қызметкерлерді кәсіптік аурулар мен жарақаттардан қорғайтын негізгі кедергілердің бірі. Әлеуметтік сақтандыру қоры жыл сайын белгіленетін (өндірістік жарақаттану деңгейіне және кәсіптік аурушаңдыққа, сондай-ақ кәсіпорындағы еңбек жағдайларына байланысты) сақтандыру тарифіне жеңілдіктер мен үстемеақылар есебінен

сақтанушылардың өндірістік жарақаттану мен кәсіптік сырқаттану деңгейін төмендетуге экономикалық мүдделілігіне ықпал етудің құқықтық құралдарын пайдаланады.

Қызметкердің кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айрылу дәрежесін бір жыл және одан да көп мерзімге белгілеуге байланысты табысынан (табысынан) айырылуына байланысты зиянды өтеу ретінде тиесілі сақтандыру төлемі қызметкердің пайдасына аннуитеттік төлемдер түрінде қызметкердің кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айрылу дәрежесін белгілеу не ұзарту (қайта куәландыру) мерзіміне тең мерзім ішінде жұмыскердің пайдасына аннуитеттік төлемдер түрінде жүзеге асырылады. Осы Заңның 23-бабына сәйкес сақтанушымен жасалған, бірақ қызметкердің зейнеткерлік жасқа толу мерзімінен аспайтын аннуитет шартымен, Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңнамасында белгіленген [3].

Ескерту шараларын жұмыс берушілер әрбір жұмыс орнында қызметкердің өмірі мен денсаулығына төнетін қауіп-қатерлерді алдын ала анықтау, сондай-ақ еңбек жағдайларына сенімді бағалау жүргізу, осы тәуекелдерді азайту мақсатында денсаулық жағдайының динамикасын қадағалау үшін қабылдайды. Осыған байланысты ЖОМС сақтандыру сыйлықақыларын жинаумен және зардап шеккендерге "post factum" төлеумен айналысатын жүйеден жазатайым оқиғаның алдын алудың алдын алу жүйесіне қайта бағдарлау және өндірістік жарақаттанудың және кәсіптік аурулардың алдын алудың, сондай-ақ өндірісте зардап шеккен қызметкерлерді оңалтудың міндетті бағдарламаларын енгізуге еңбекке жарамсыздық кезеңінде зардап шеккен қызметкерді сүйемелдеу қажет.

Сондай-ақ, өндірістік жарақаттанудың алдын алу және деңгейін төмендету жөніндегі алдын алу шараларын қаржыландыруға қажеттілікті айқындау кезінде негізгі шараларын төмендегідей жіктейміз:

- кәсіптік тәуекелдерді бағалауды жүргізу, сондай-ақ оның нәтижелерін кәсіптік тәуекелдерді басқарудың орталықтандырылған цифрлық жүйесіне интеграциялау (басқарудың барлық деңгейлерінде (кәсіпорын/ өңір/ республика) кәсіптік тәуекелдің ықтимал жоғары деңгейі бар кәсіпорындарды анықтау мақсатында мемлекеттік бақылау және еңбек жағдайларын мониторингілеу шеңберінде ұсынылатын шара), кейіннен кәсіптік тәуекелдерді басқарудың барлық деңгейлерінде (кәсіпорын/ өңір/ республика) тексерулер жүргізу бойынша ұсынымдар әзірлеу орындарында).

- еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды қамтамасыз етуге жауапты басшылар мен тұлғаларды оқыту, сондай-ақ олардың алған білімінің сапасын тексеру (еңбек жағдайларын мемлекеттік бақылау және мониторингілеу шеңберінде ұсынылатын шара).

Кәсіпорындарда еңбекті қорғау іс-шараларына шығындар өте жоғары болуы мүмкін (әсіресе ірі кәсіпорындарда) және бұл еңбекті қорғаудың тиімді жүйесіне техникалық қызмет көрсетуге кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Кәсіпорынның жалпы шығындарын (және еңбекті қорғау шығындарын) азайту үшін қосымша шығындар мен шығындарды тудыратын факторларды анықтауға назар аудару қажет. Шетелдік ғалымдар С.Г. Гендлер, А. М. Гришина, Е.А. Кочеткова атап өткендей, 1920 жылы зерттеуші Х.В. Генрих "Айсберг теориясы" деп аталатын нәрсені жасады, оған сәйкес ол өндірістегі жазатайым оқиғаларға байланысты бизнес шығындарын екі санатқа бөлді: тікелей және жанама. Ол жанама шығындарды жұмыс емес кезеңдегі жалақыға немесе медициналық шығындарға енгізді (мысалы, зардап шеккендерді ауруханаға жеткізу, медициналық мақсаттағы материалдар және т.б.) [4].

Оның айтуынша, жанама шығындар қызметкерлерді ауыстыру шығындары, еңбек өнімділігінің төмендеуі, айыппұлдар, компанияның шығындары, компанияның беделі және т. б. Х. В. Хайнрих жанама шығындардың жасырын шығындар екендігіне назар аударды және зерттеу барысында ол тікелей және жанама шығындардың арақатынасын есептеді: тікелей шығындардың әрбір еурасы компания тіпті білмейтін қосымша 4 еуро жанама шығындарға әкеледі [5].

Американдық зерттеушілер ұсынған бұндай бөлу бүгінде қолданылуы үмкін. Шетелдік зерттеушілер К. Бхаттачарья және Р.М. Гупта қарастырғандай, Р. Броуди 1:0,83 қатысты

көрсетіп, нәтижеге кәсіпорынның сипатына, зардап шеккендердің сапасына, жарақаттардың ауырлығы мен салдарына, шығындарды анықтауға және қолданылатын зерттеу әдістеріне байланысты осы қатынас әсер етеді деген қорытындыға келді [6].

Жоғарыда аталған Р. Бродидің пікірінен басқа, Х. В. Хайнрих сонымен қатар шығындар тобының арақатынасы тұрақты емес және әр нақты жағдайға байланысты өзгереді деп санайды.

Тікелей және жанама шығындар арасындағы байланысты зерттеуде Х. В. Хайнрих ұсынған корреляция айсберг метафорасын кеңінен қолдануға әкелді. Айсбергтің ұшы ғана көрінеді, яғни тікелей шығындар. Қалғанының бәрі оның астында жасырылған жанама шығындар. Зерттеуші Х. В. Хайнрихтің дәстүрлерінде бірнеше авторлар тікелей және жанама шығындар арасындағы байланысты анықтау үшін зерттеулер жүргізді.

Көптеген қатынастар табылды және олардың көпшілігі Х.В. Хайнрихтің 1:4 қатынасы туралы тұжырымдарын растамады. Тікелей / сақтандырылған және жанама/ сақтандырылмаған шығындар арасындағы қатынас айтарлықтай өзгертінді көрсетілген. Р.Броуди сақтандырылған және сақтандырылмаған шығыстар арасында 1:0,83 арақатынасын анықтады. Бұл арақатынасқа әсер ететін факторлар зерттелетін сала, компанияның сипаттамалары, зардап шеккен адам, жарақат салдарының ауырлығы, шығындарды анықтау және қолданылатын зерттеу әдістері және медициналық сақтандыру қызметкерлерінің еңбекақысын қалпына келтіру жүйесінің құрылымы болып көрінеді.

Х.В. Хайнрих енгізген сызықтық коэффициенттерді жазатайым оқиғалардың жиілігі мен жазатайым оқиғалардың жалпы құны арасындағы төмен корреляцияға байланысты сақтау мүмкін емес. Сақтандыру шығындары медициналық емдеу құнымен және қызметкердің болмау дәрежесімен анықталады. Сақтандырылмаған шығындар персоналдың болмауының ұйымның қалған бөлігіне әсерімен анықталады [7].

Оның орнына авторлар сақтандырылмаған және сақтандырылған шығындар арасындағы логарифмдік байланысты ұсынады. Көптеген кәсіпорындарда қауіпсіздік мәселелері мен еңбекті қорғау аспектілерін қолданыстағы заңнамамен үйлестіру дағдылары жоқ.

Бұл алдын алу шараларын енгізуге және адам ресурстарына салауатты жұмыс ортасын қамтамасыз етуге ұзақ мерзімді инвестицияларға емес, қысқа мерзімді экономикалық пайдаға көбірек көңіл бөлетін жиі жағдайларға әкеледі. Тікелей функцияларынан басқа – өндіріс немесе қызмет көрсету – компания оның жұмысына және нәтижелеріне әр түрлі әсер ететін ортада жұмыс істеуге мәжбүр [8, 9].

Еңбек инспекциясы және мониторингі еңбек саясатының тұрақты іске асырылуын қамтамасыз ету, кері байланысты қамтамасыз ету және қажет болған жағдайда осы саясатты түзету мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін кез келген мекеме мен еңбек ресурстарын басқару жүйесінің негізгі элементтері болып табылады. Еңбекті қорғау өте шектеулі және оның мақсаты жұмыс ортасында болатын қауіп факторларын мүмкіндігінше ертерек анықтау және мұндай факторлардың әсерін болдырмау немесе азайту болып табылады. Қызметкерлердің қауіпсіздігі мен денсаулығына жұмыс ортасындағы қауіп факторлары ғана емес, сонымен қатар жұмыс әдістері, еңбекті ұйымдастыру, қызметкерлердің кәсіби дайындығы және жоғарыда аталған факторлардың өзара әрекеттесуі де қауіп төндіруі мүмкін.

Кәсіпорын орынсыз еңбек жағдайларына байланысты туындауы мүмкін шығыстар мен шығындарды екі үлкен топқа бөлуге болады: әртүрлі жазатайым оқиғалар мен оқиғаларға байланысты ықтимал шығындар және еңбекті дұрыс ұйымдастырмау, жабдықтың тиімсіздігі, оқытудың жеткіліксіздігі, жұмыс орнын жоспарлау және т. б. [10]. Олар қызметкерге, демек, бүкіл кәсіпорынның жұмысына әсер етеді. Кәсіпорын өскен сайын жыл сайын біртіндеп өсіп келе жатқан еңбекті қорғау іс-шараларына жыл сайынғы шығындардан басқа, еңбекті дұрыс ұйымдастырмауға тікелей немесе жанама түрде байланысты басқа да шығындар бар [11]. Шағын және орта кәсіпорындар (ШОБ) еңбекті қорғауды зерттеу мен тәжірибенің ұмытылған секторы болып табылады және көптеген экономикаларда үстемдік еткеніне қарамастан, осы типтегі компанияларда еңбекті қорғау шараларын экономикалық бағалау жоқ. Шағын және

орта бизнес ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені олардың білімі мен іс-шараларды өткізуге арналған қаржылық ресурстары шектеулі. Сонымен қатар, шағын және орта бизнеске үлкен ұйымдар қолданатын стратегияларды енгізу және қабылдау қиынға соғады [12].

Осылайша, еңбекті қорғау мәселесінің жай-күйін талдау негізінде Қазақстан Республикасындағы еңбекті қорғау қызметінің түбегейлі және жан-жақты заңнамалық қамтамасыз етілуі мен қолдауы бар екендігі анықталды. Осыған қарамастан, кәсіпорындарда, әсіресе өз тектес ұйымдарда еңбекті қорғаудың шешілмеген мәселелері орын алады. Осыған сәйкес зерттеу еңбекті қорғаудың негізгі ережелеріне тән бұзушылықтарды көрсетеді, кәсіпорында еңбекті қорғау қызметі сияқты бұзушылықтардың алдын алу үшін не істеу керектігін көрсетеді, еңбекті қорғаудың негізгі бағыттары және жұмысшылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кейбір жолдары атап өтіледі, кәсіпорындарда Еңбекті қорғау қызметінің қызметін бақылаушы органдар көрсетілген.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Электронды ресурс. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
2. Абрамов С.В., Куделина Л.А., Мелехин А.И. Германская модель социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. // Вестник ФСС, 2001. - № 3.
3. Збышко Б.Г. Пути совершенствования страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний // Справочник специалиста по охране труда. – 2003, № 11.
4. Обязательное социальное страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. Учебное пособие /Под ред. В.Н. Говоркова. –М.: НИЦ ЭНАС, 2003. -160 с.
5. Фильев В.И. Социальное страхование в России и зарубежных странах. Практическое пособие. –М.: Интел-Синтез, 1997. -176 с. Авторы статьи: Шевченко Леонид Андреевич -докт. техн. наук, проф., зав. каф. аэрологии, охраны труда и природы Туринова Татьяна Ивановна - аспирант каф. аэрологии, охраны труда и природ
6. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі қауіпсіз еңбек Тұжырымдамасы. Электронды ресурс. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=kk>
7. Шевченко Л.А., Туринов Т.И. Зарубежный опыт социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний// Экология и охрана труда. С.91-95
8. Профессиональный риск: методология оценки и управления / С. П. Левашов, Р. В. Шкрабак, Н. К. Смирнова и др. / Под общ. ред. В. С. Шкрабака. - СПб. : Проспект Науки, 2020. - 288 с.7
9. Рахимова Г.А., Баяндин М.А., Есенова Г.Ж., Жаншуакова Р.М. Страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: опыт Норвегии. Вестник университета «Туран». 2022;(3):48-59. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-48-59>
10. "Қызметкерлерді қызметтік міндеттерін атқару кезінде болған жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру туралы "Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 7 ақпандағы № 30-III Заңы
11. Сактаганова И.С. Некоторые вопросы страховых выплат от несчастных случаев и профессиональных